

CHINGIZ AYTMATOVNING “SARVQOMAT DILBARIM” AASARI

Xo‘janazarova Maxtoboy

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Filologiya va tillarni o‘qitish (o‘zbek tili)
yo‘nalishi 3-kurs, 3-23-guruh talabasi

E-mail: muhammadamin_1238@icloud.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Chingiz Aytmatovning “Sarvqomat dilbarim” qissasida muhabbat, oila, insoniy mas’uliyat, vijdon va ma’naviy tanlov masalalarining badiiy talqini tahlil qilindi. Tadqiqotning maqsadi qissadagi Ilyos, Asal, Boytemir, Xadicha va Jontoy obrazlari orqali inson ruhiyatidagi ziddiyatlar hamda axloqiy qarorlarning badiiy-psixologik mohiyatini ochib berishdan iborat. Maqolada tahliliy, tarixiy-adabiy, qiyosiy, germeneytik va matn tahlili usullaridan foydalanildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, asarda muhabbat faqat shaxsiy tuyg‘u sifatida emas, balki sadoqat, kechirim, mas’uliyat va ichki halollik bilan bog‘liq murakkab ma’naviy hodisa sifatida talqin etiladi. Aytmatov qahramonlar taqdiri orqali insonning o‘z xatosi oldidagi javobgarligini, oilaviy qadriyatlarning muqaddasligini va insoniylik mezonining ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini yoritadi. Qissa bugungi o‘quvchi uchun ham tarbiyaviy-estetik ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar

Chingiz Aytmatov, Sarvqomat dilbarim, qissa, muhabbat, ma’naviy tanlov, sadoqat, oila, badiiy psixologizm.

KIRISH

XX asr turkiy adabiyoti taraqqiyotida Chingiz Aytmatov ijodi alohida hodisa sifatida baholanadi. Uning asarlari qirg‘iz xalqining milliy hayoti, urf-odati, tog‘ va dasht manzaralari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lsa-da, ularda ko‘tarilgan masalalar umuminsoniy mazmun kasb etadi. Shu bois Aytmatov asarlari o‘zbek kitobxonlari tomonidan ham katta qiziqish bilan o‘qib kelinadi, o‘zbek adabiyoti fani doirasida esa badiiy tarjima, qardosh xalqlar adabiy aloqalari va axloqiy-estetik tarbiya masalalari bilan bog‘liq holda o‘rganiladi.

“Sarvqomat dilbarim” qissasi muallifning inson qalbini teran tahlil qilishga yo‘naltirilgan asarlaridan biridir. Qissa markazida shaxsiy muhabbat tarixi turgandek ko‘rinsa-da, asarning ichki qatlamida mas’uliyat, xiyonat, kechirim, oila, ota-onalik, insoniy burch va vijdon muammolari turadi. Ilyosning hayot yo‘li, Asalning sabr va g‘ururga asoslangan tanlovi, Boytemirning bag‘rikengligi, Xadichaning ruhiy murakkabligi hamda Jontoyning hasadkorona munosabati qissa konfliktini

chuqurlashtiradi. Shu jihatdan asar oddiy sevgi qissasi emas, balki inson bo'lib yashash mas'uliyati haqidagi badiiy-falsafiy matndir.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi globallashuv sharoitida oila mustahkamligi, shaxsiy mas'uliyat, sadoqat va ma'naviy poklik masalalari yoshlar tarbiyasida muhim o'rin tutadi. Aytmatov qissasida insonning bir lahzalik xatosi butun hayot taqdirini o'zgartirib yuborishi, ayni paytda insoniylik va mehr oqibatni saqlab qoluvchi eng muhim mezon ekanligi badiiy obrazlar orqali ochiladi. Shuningdek, asar yosh avlodni voqealarga biryozqlama baho bermaslikka, har bir qahramonning ichki kechinmasini anglashga va axloqiy tanlov mohiyatini idrok etishga undaydi.

Tadqiqotning maqsadi "Sarvqomat dilbarim" qissasida muhabbat, mas'uliyat va ma'naviy tanlov muammosining badiiy ifodasini tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: qissaning kompozitsion qurilishini aniqlash; asosiy qahramonlarning ruhiy-axloqiy xususiyatlarini ochish; asardagi tabiat, yo'l va avtomobil obrazlarining ramziy ma'nosini tahlil qilish; qissaning o'zbek adabiy ta'limidagi tarbiyaviy-estetik ahamiyatini asoslash.

Ilmiy muammo shundan iboratki, "Sarvqomat dilbarim" ko'pincha sevgi va xiyonat voqeasi sifatida talqin qilinadi. Biroq qissada muallifning asosiy e'tibori faqat ishqiy munosabatga emas, balki insonning o'z qarori, xatosi va vijdoni bilan yuzmayuz kelish jarayoniga qaratilgan. Demak, asarni badiiy psixologizm va ma'naviy tanlov kategoriyalari asosida o'rganish uning mazmuniy imkoniyatlarini kengroq ochishga xizmat qiladi.

METODLAR

Maqolada bir nechta ilmiy-tahliliy yondashuvlardan foydalanildi. Avvalo, matn tahlili usuli yordamida qissadagi syujet, kompozitsiya, obrazlar tizimi, dialog va monologlar, muallif pozitsiyasi hamda ramziy detallar o'rganildi. Bunda asar voqealari tashqi bayon sifatida emas, balki qahramonlarning ichki kechinmalari bilan bog'liq holda talqin qilindi.

Tahliliy usul Ilyos, Asal, Boytemir, Xadicha va Jontoy obrazlarining xarakter xususiyatlarini alohida ko'rib chiqish imkonini berdi. Qiyosiy usul orqali qahramonlarning hayotga munosabati, oilaga qarashi, sadoqat va kechirim haqidagi tasavvurlari solishtirildi. Tarixiy-adabiy yondashuv qissani XX asr o'rtalaridagi ijtimoiy-maishiy hayot, mehnat muhiti va qardosh xalqlar adabiy aloqalari kontekstida anglashga xizmat qildi.

Germenevtik yondashuv asosida asar sarlavhasi, "yo'l", "dovon", "mashina", "sarvqomat dilbar" kabi obraz va detallar talqin qilindi. Lingvopoetik yondashuv esa Aytmatov uslubiga xos lirizm, ichki monolog, tabiat tasviri, ruhiy holatni ifodalovchi detallar hamda dialoglarning estetik vazifasini ochishga yordam berdi. Tadqiqot

obyekti sifatida Chingiz Aytmatovning “Sarvqomat dilbarim” qissasi, predmet sifatida esa undagi muhabbat, mas’uliyat va ma’naviy tanlov motivlari olindi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijasida birinchi navbatda qissaning kompozitsion qurilishi muhim badiiy vazifa bajarishi aniqlandi. Asar voqealari birgina muallif bayoni orqali emas, balki eslash, hikoya ichida hikoya, tasodifiy uchrashuv va ruhiy qaytish usullari orqali ochiladi. Bunday qurilish kitobxonni tayyor hukmga emas, balki qahramonlarni tushunishga, ularning xatti-harakatlarini sabab va oqibat bog‘liqligida baholashga undaydi. Qissada yo‘l tasviri faqat geografik makon emas, balki inson taqdirining sinov maydoni sifatida namoyon bo‘ladi.

Ikkinchi natija Ilyos obrazining murakkab psixologik tabiatiga bog‘liq. Ilyos jasoratli, mehnatkash, o‘z kasbini sevuvchi yigit sifatida ko‘rinadi. U avtomobilni oddiy transport vositasi emas, balki o‘z hayotining bir qismi sifatida qabul qiladi. Biroq undagi g‘urur, o‘zini isbotlash istagi va hissiy barqarorlikning yetishmasligi uni noto‘g‘ri qarorlarga olib keladi. Ilyosning fojiaiy xatosi shundaki, u muhabbatni his qiladi, ammo bu muhabbat oldidagi mas’uliyatni yetarli darajada anglay olmaydi. Shu sababli uning xarakterida kuch va ojizlik, jasorat va beqarorlik, samimiyat va xudbinlik bir-biriga tutash holda tasvirlanadi.

Uchinchi natija Asal obrazining qissadagi ma’naviy markaz sifatida gavdalanishidir. Asal qahramon sifatida ko‘p gapirmaydi, lekin uning sukuti, sabri, qarorlari va ichki iztirobi asarning axloqiy mezonini belgilaydi. U Ilyosni sevadi, ammo xiyonatni oddiy adashish deb qabul qilmaydi. Asalning kechirmasligi shafqatsizlik emas, balki o‘z qadr-qimmatini saqlash, oilaviy muqaddaslikni himoya qilish va farzand taqdiriga mas’ul bo‘lish shaklidir. Shu jihatdan Asal obrazi Aytmatov ijodidagi ayol ruhiyatini chuqur yorituvchi qahramonlar qatorida turadi.

To‘rtinchi natija Boytemir obrazining insonparvarlik g‘oyasini ifodalashiga taalluqlidir. Boytemir tashqi jihatdan sokin, mehnatkash, kamtar inson sifatida ko‘rinisa-da, uning ichki dunyosi nihoyatda boy. U Asal va uning farzandiga boshpana beradi, ularni ayblamaydi, o‘z mehrini majburlashga aylantirmaydi. Boytemirning eng muhim fazilati shundaki, u insonni egalik qilish obyekti emas, erkin tanlovga ega shaxs sifatida hurmat qiladi. Bu obraz orqali Aytmatov chin insoniylik baland ovozli va‘da yoki tashqi ko‘rinishda emas, balki amaliy mehr, sabr va halollikda namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi.

Beshinchi natija shundan iboratki, Xadicha va Jontoy obrazlari qissadagi axloqiy muhitning qarama-qarshi tomonlarini ochadi. Xadicha obrazida yolg‘izlik, hissiy zaiflik va o‘zini anglashdagi iztirob seziladi. Uni faqat salbiy qahramon sifatida baholash asar mazmunini toraytiradi, chunki muallif uning ruhiy holatini ham muayyan

insoniy murakkablikda beradi. Jontoy esa hasad, g'iybat va ichki pastkashlikning timsoli sifatida ko'rinadi. U voqealarning bevosita markazida turmasa ham, qahramonlar o'rtasidagi ishonchga putur yetkazuvchi ijtimoiy omillardan biri sifatida badiiy vazifa bajaradi.

Oltinchi natija asarda tabiat va makon tasvirining ruhiy holat bilan uyg'unligidir. Tyan-Shan tog'lari, dovonlar, yo'l va yomg'irli manzaralar qahramonlarning ichki kechinmalarini kuchaytiradi. Dovon obrazi sinov va tanlov ramzi sifatida talqin qilinadi: inson hayotida ham shunday murakkab dovonlar bo'ladiki, ulardan o'tish uchun faqat kuch emas, vijdon, sabr va mas'uliyat ham talab etiladi. Avtomobil obrazi esa Ilyosning erkinlik, kasbga sadoqat va g'urur tuyg'ulari bilan bog'liq bo'lib, keyinchalik uning ichki inqirozi bilan ham aloqador bo'ladi.

Yettinchi natija qissaning tarbiyaviy-estetik ahamiyatidir. Asarda oilaning muqaddasligi, sadoqatning qadri, farzand oldidagi burch, xatoni tan olish, insonni kechirish yoki kechirmaslik mas'uliyati kabi masalalar chuqur yoritiladi. Bu jihatlar asarni o'zbek adabiyoti fani doirasida o'rganishda muhim ahamiyatga ega qiladi. Qissa talabalarda badiiy matnni axloqiy hukm bilan emas, tahliliy fikr bilan o'qish, obraz xarakterini dalillar asosida baholash va adabiy asardan hayotiy xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantiradi.

MUHOKAMA

“Sarvqomat dilbarim” qissasining badiiy kuchi shundaki, unda muallif qahramonlarni mutlaq oq yoki qora bo'yoqlarda tasvirlamaydi. Ilyos xato qiladi, biroq u vijdotsiz emas; Asal qattiq qaror qabul qiladi, biroq uning qarori qasos emas; Boytemir mehribon, lekin uning mehrida o'zini ko'z-ko'z qilish yo'q. Demak, qissada inson tabiatining murakkabligi asosiy estetik tamoyil sifatida ko'rinadi. Bu yondashuv Aytmatov prozasiga xos badiiy psixologizmni yuzaga chiqaradi.

Asarning muhim jihatlaridan biri muhabbat va mas'uliyat o'rtasidagi aloqani ochishidir. Ilyos va Asal o'rtasidagi muhabbat dastlab samimiy va romantik ko'rinadi. Biroq muallif muhabbatni faqat hissiy holat sifatida emas, balki hayotiy majburiyat va axloqiy mas'uliyat bilan birga ko'rsatadi. Ilyosning xatosi uning Asalni sevmaganida emas, balki o'z tuyg'usini saqlash uchun zarur bo'lgan ichki intizomga ega bo'lmaganida namoyon bo'ladi. Shu bois qissa o'quvchini “sevgi nima?” degan savoldan ko'ra “sevgi oldidagi burch nima?” degan savolga yaqinlashtiradi.

Asal obrazining badiiy talqinida ayol qadr-qimmatini masalasi alohida o'rin tutadi. U muhabbat va oilani qadrlaydi, lekin o'zini kamsitilgan, ishonchi sindirilgan holatda eski munosabatga qaytishni ma'naviy jihatdan qabul qila olmaydi. Bu holat qahramonning ichki mustaqilligini ko'rsatadi. Asalning qarori bugungi o'quvchi uchun ham muhim: insoniy munosabatlarda mehr bilan birga hurmat, ishonch va mas'uliyat

ham zarurligini anglatadi. Aytmatov Asalni balandparvoz nutqlar bilan emas, balki xatti-harakat, sukut, iztirob va qat'iylik orqali ochadi.

Boytemir obrazi esa qissadagi eng yuksak insoniy fazilatlarni jamlaydi. U Asalning o'tmishini kamsitmaydi, farzandga mehr beradi, oilani majburlash emas, mehr bilan saqlashga intiladi. Uning xarakterida xalqona donishmandlik, mehnatkashlik va ichki mardlik mujassam. Boytemirning "erkinlik"ka asoslangan munosabati qissaning ma'naviy cho'qqilaridan biridir. Chunki u Asalni tanlovdan mahrum etmaydi, aksincha, uning qalbini hurmat qiladi. Bunday tasvir Aytmatov ijodidagi insonparvarlik konsepsiyasini yaqqol ko'rsatadi.

Qissadagi muhokama qilinishi lozim bo'lgan yana bir masala - xatoga munosabatdir. Ilyos o'z xatosini kech anglaydi. Uning iztirobi qahramonning butunlay tubanlashmaganini bildiradi. Biroq muallif xatoni anglashning o'zi hamisha yo'qotilgan baxtni qaytarishga yetmasligini ko'rsatadi. Bu jihat asarni hayotiy qiladi: ayrim qarorlarning oqibati shunchalik chuqur bo'ladiki, keyingi pushaymon uni to'liq tuzata olmaydi. Shuning uchun qissa yoshlarni bir lahzalik ehtiros, g'urur yoki beparvolik bilan emas, uzoqni o'ylab qaror qabul qilishga chorlaydi.

Aytmatovning badiiy mahorati, ayniqsa, tabiat va inson ruhiyatini uyg'un tasvirlashida ko'rinadi. Tog' yo'llari, dovonlar, yomg'ir, sovuq va keng manzaralar qahramonlar qalbidagi bezovtalik bilan hamohangdir. Yo'l motivi qissada nafaqat harakat, balki taqdir, izlanish, adashish va o'zini topish ramzi sifatida ishlaydi. Ilyos yo'lda o'zini kuchli his qiladi, lekin hayot yo'lida ojizlanadi; Boytemir esa og'ir hayot yo'lidan o'tgan bo'lsa ham, qalb yo'lini yo'qotmaydi. Shu bois qissadagi makon tasviri syujetdan tashqari, g'oyaviy yuk ham ko'taradi.

"Sarvqomat dilbarim"ning o'zbek adabiyoti ta'limidagi ahamiyati qardosh xalqlar adabiyati bilan o'zbek kitobxonining ma'naviy-estetik aloqasini ko'rsatishida namoyon bo'ladi. Asardagi oilaviy qadriyatlar, mehr-oqibat, sadoqat, vijdon va insoniylik masalalari o'zbek adabiy an'analari bilan hamohangdir. Abdulla Qodiriy, Abdulla Qahhor, Said Ahmad, O'tkir Hoshimov kabi yozuvchilarning asarlarida ham insoniy munosabat, vijdon va oilaviy mas'uliyat muhim mavzu bo'lib kelgan. Aytmatov qissasi shu umumiy ma'naviy maydonda qardosh adabiyotlar o'rtasidagi mushtaraklikni ko'rsatadi.

Shu bilan birga, asarning zamonaviy ahamiyati ham kuchli. Bugungi jamiyatda shaxs erkinligi, oilaviy munosabatlar, sadoqat, kechirim, farzand tarbiyasi va ruhiy mas'uliyat masalalari doimiy muhokama markazida turadi. "Sarvqomat dilbarim" qissasi bu muammolarga tayyor javob bermaydi, balki o'quvchini o'ylashga majbur etadi. Badiiy asarning kuchi ham shunda: u insonni hukm chiqarishga shoshilmaslikka, har bir taqdir ortida murakkab ruhiy jarayon borligini anglashga o'rgatadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Chingiz Aytmatovning “Sarvqomat dilbarim” qissasi muhabbat va xiyonat voqeasi doirasidan ancha keng ma’no kasb etuvchi badiiy asardir. Unda insonning hayotiy tanlovi, oilaga munosabati, vijdon oldidagi javobgarligi va ma’naviy yetukligi chuqur psixologik tahlil orqali ochiladi. Ilyos obrazi orqali muallif iste’dod, kuch va jasoratning o’zi insonni baxtli qila olmasligini, ular mas’uliyat va ichki halollik bilan uyg’unlashgandagina haqiqiy qadriyatga aylanishini ko’rsatadi.

Asal obrazi qissada sadoqat, iztirob, g’urur va qadr-qimmat timsoli sifatida gavdalanadi. Uning tanlovi ayolning ruhiy mustaqilligi, oilaviy ishonchning muqaddasligi va farzand taqdiriga mas’uliyat bilan qarash g’oyasini ifodalaydi. Boytemir esa insonparvarlik, bag’rikenglik va mehrning badiiy timsolidir. Bu uch obraz o’rtasidagi munosabatlar asarning asosiy axloqiy-estetik mazmunini tashkil qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, qissadagi yo‘l, dovon, tabiat va avtomobil obrazlari voqeani bezash uchun emas, balki qahramonlar ruhiyatini ochish, ularning hayotiy sinovlarini ramziy ifodalash uchun xizmat qiladi. Asar o‘zbek adabiyoti fani doirasida o‘rganilganda talabalarni badiiy matnni tahliliy o‘qishga, obrazlar xarakterini chuqur anglashga, hayotiy qarorlar mas’uliyatini his etishga yo‘naltiradi. Shu sababli “Sarvqomat dilbarim” qissasi ilmiy, tarbiyaviy va estetik jihatdan bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan asarlar sirasiga kiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aytmatov Ch. Sarvqomat dilbarim. Qissa. Asil Rashidov tarjiması. Toshkent: Ilm-Ziyo-Zakovat, 2020.
2. Aytmatov Ch. Sarvqomat dilbarim (qissa). Ziyouz elektron kutubxonasi. URL: <https://n.ziyouz.com/>
3. Aytmatov Ch. Sarvqomat dilbarim. Xurshid Davron kutubxonasi. URL: <https://kh-davron.uz/>
4. G’aniyev I., Ibrohimov R. Chingiz Aytmatov: Sharq donishmandi. Toshkent: Akademnashr, 2018.
5. Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi. Toshkent: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2004.
6. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. Toshkent: O‘qituvchi, 1980.
7. Yo‘ldoshev Q. Badiiy tahlil asoslari. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2007.
8. Karimov B. Ruhiyat alifbosi. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2016.
9. Normatov U. Ijod sehri. Toshkent: Sharq, 2007.
10. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. Toshkent: Fan, 2007.